

آماده‌سازی مقیاس نگرش مذهبی دانشجویان

دکتر محمد خدایاری فرد*، دکتر محسن شکوهی یکتا*،
دکتر باقر غباری بناب*

چکیده:

پژوهش حاضر جهت تهیه مقیاسی برای اندازه‌گیری نگرش مذهبی دانشجویان صورت گرفته است. بدین منظور با بهره‌گیری از پیشینه پژوهشی و متون اسلامی مقیاسی مشتمل بر ۵۲ سؤال طراحی شد. این سؤال‌ها ابعاد اعتقادی انسان را در بر می‌گرفت. سپس با انجام دو مطالعه مقدماتی فرم نهایی مقیاس تهیه گردید. در نهایت پرسشنامه‌ای با ۴۰ ماده چندگزینه‌ای و ۷ ماده سنجش گمانه‌ای آماده شد. پرسشنامه روی ۳۶۹ نفر دانشجوی دانشگاه صنعتی شریف اجرا شد و اعتبار آزمون مورد بررسی قرار گرفت. همچنین به منظور بررسی روایی پرسشنامه ۲۳۵ نفر از طلاب حوزه علمیه قم و ۸۳ نفر دانشجوی رشته هنرهای زیبای دانشگاه تهران به پرسش‌های آزمون پاسخ دادند. نتایج نشان داد که میانگین نمرات نگرش مذهبی طلاب حوزه علمیه قم به‌طور معناداری بالاتر از میانگین نمرات دانشجویان دانشگاه صنعتی شریف و دانشجویان هنرهای زیبای دانشگاه تهران است.

کلید واژه‌ها: نگرش مذهبی، مقیاس نگرش مذهبی، دانشجویان.

«دین» برای آدمی موهبتی است که او را به یک فلسفه حیات مسلح می‌کند؛ به عقل وی

* استادیار دانشگاه تهران

روشنگری می‌بخشد؛ بر اراده تأکید دارد و آن را می‌پرورد؛ به آدمی کمک می‌کند تا به فرمان‌های عقل‌گردن نهد؛ نیازهای اساسی روح، به ویژه نیاز به عشق و جاودانگی، را تحقق می‌بخشد (میساک^۱ به نقل از آلستن^۲ و همکاران، ترجمه توکلی، ۱۳۷۶).

از این روست که تار و پود زندگی انسان با باورهای دینی تنیده شده است. گواه این مطلب آن است که با مطالعه جوامع انسانی و تاریخ تمدن‌ها، همواره بارگه‌هایی از دین و باورهای دینی مواجه می‌شویم. این باورهای دینی در هر دوره‌ای به شکلی متجلی شده‌اند. زمانی دین و دین‌داری در قامت باورها و اعمال جادویی و زمانی تحت پوشش پنداشت‌های اسطوره‌ای جلوه می‌نمود. هر از چندگاهی نیز ادیان الهی و توحیدی سایه خود را بر سر جوامع می‌گستراندند. گسترده‌گی و عمومیت نگرش دینی از توحیدی‌ترین تا شرک‌آمیزترین صورت آن، یعنی از پرستش یگانه هستی تا تجسم نیروی ماورایی در قالب انسانی، همگی حکایت از اصیل‌ترین نیاز درونی انسان یعنی خداجویی دارد. از این روست که نیاز به دین و مذهب در شمار اصیل‌ترین نیازهای انسانی تلقی می‌شود که از دیرباز در تمام جوامع بشری مطرح بوده است.

از بدو تولد روان‌شناسی مذهب، مطالعات و پژوهش‌های متعددی درباره اثر باورهای دینی در زندگی فردی و اجتماعی انسان صورت گرفته است. یافته‌های اکثر این پژوهش‌ها رابطه‌ای مثبت بین باورهای دینی و سلامت جسمانی و روانی را نشان داده‌اند (بیکر، و گورساج، ۱۹۸۲؛ برگین، و همکاران ۱۹۹۸؛ براون، و همکاران ۱۹۹۰؛ پولوما و پندلتن، ۱۹۹۱؛ ویلیامز، و همکاران، ۱۹۹۱). پاره‌ای از مطالعات روان‌شناسی مذهب در زمینه اثر اعتقادات مذهبی در میزان سازش یافتگی افراد با شرایط و محیط‌های مختلف انجام گرفته است. بانکستن و زو (۱۹۹۵) خاطر نشان می‌کنند که مشارکت در فعالیت‌های مذهبی و حضور در کلیسا، سبب تسهیل در جذب و سازش یافتگی مهاجران ویتنامی به جامعه آمریکا می‌شود. همچنین انجمن‌های مذهبی نیز از جمله عوامل مهم تسهیل‌کننده سازش یافتگی افراد با جامعه جدیدشان قلمداد می‌شوند. (محمودی، ۱۹۹۲). در مطالعه لو و هاندال (۱۹۹۵) رابطه بین گرایش‌های مذهبی و با سازش یافتگی دانشگاه‌مورد بررسی قرار گرفت. در مطالعه آن‌ها ۵۰۰ آزمودنی (۱۶ تا ۴۷ ساله) از سه دانشگاه مختلف شرکت داشتند. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که نگرش‌های مذهبی اثر مثبتی در سازش یافتگی دانشجویان جدید با دانشگاه دارد. همچنین نتایج تحلیل رگرسیون مطالعه فوق نمایانگر آن است که به‌طور کلی برای همه دانشجویان در هر مقطع تحصیلی، ابعاد گوناگون نگرش مذهبی پیش

بینی کننده معناداری برای سازش یافتگی با دانشگاه به حساب می آید. با توجه به شواهد پژوهشی در زمینه آثار مثبت نگرش های مذهبی در سازش یافتگی با محیط های جدید، به ویژه دانشگاه، اهمیت اهتمام به نگرش های مذهبی در دانشجویان آشکار می شود. در نتیجه تهیه ابزاری مناسب جهت اندازه گیری باورهای مذهبی دانشجویان و استفاده از نتایج آن در تسهیل سازش یافتگی دانشجویان با محیط دانشگاه ضروری به نظر می آید.

براون (۱۹۸۷) معتقد است که از جمله ابزارهای سنجش نگرش مذهبی ثبت فراوانی حضور در کلیسا در روزهای یکشنبه، میزان خواندن کتاب مقدس و ادعیه، سنجش واکنش های فیزیولوژیکی افراد در قبال موضوعات مذهبی، استفاده از روش های فرافکن، مصاحبه و پرسشنامه می باشد. گرچه امروزه بهره گیری از روش های مصاحبه و پرسشنامه نسبت به دیگر روش ها از اولویت و اهمیت ویژه ای برخوردار هستند. از قدیمی ترین پرسشنامه های سنجش نگرش مذهبی شاید بتوان به پرسشنامه کوتاه لوبا در سال ۱۸۹۶ اشاره کرد. این پرسشنامه تنها حاوی ۲ پرسش مذهبی بوده است (ولف، ۱۹۹۱). لوبا در پرسشنامه خود از آزمودنی ها پرسیده بود «آیا آن ها به خداوندی اعتقاد دارند که انتظار می رود در صورت دعا و توسل دعایشان مستجاب شود و پاسخی از او دریافت کنند؟» لوبا در توضیح منظور خود از دریافت پاسخ از دعا کردن چنین افزوده بود: «منظور من از دریافت پاسخ و استجاب تنها اثر طبیعی، ذهنی و روانی دعا، در دعاکننده نیست بلکه فراتر از آن است.» آزمودنی ها می توانستند به این پرسش با سه گزینه زیر پاسخ دهند: «بلی»، «من به خدایی که در بالا آن را تعریف کرده ای، اعتقاد ندارم»، «من در این مورد جواب و اعتقاد قطعی ندارم». پرسش دوم پرسشنامه مذهبی لوبا این بود که آیا آزمودنی ها به زندگی پس از مرگ اعتقاد دارند؟

از زمان لوبا تا کنون پرسشنامه ها و مقیاس های گوناگونی ساخته شده است که بعضی از آن ها از اعتبار و روایی کافی برخوردارند. در مقاله حاضر به اختصار نمونه هایی از آن ها مورد بررسی قرار می گیرند:

۱- مقیاس درونگردی - برونگردی^۳: این مقیاس را آلپورت و راس (۱۹۶۷) تعبیه کردند. آلپورت دو نوع گرایش مذهبی را در آزمون خود تشخیص می دهد که عبارتند از گرایش درونگرد و گرایش برونگرد. به تعبیر او افرادی با گرایش درونگرد، مذهبی را که خود پذیرفته اند درونی کرده و آن را تمام و کمال در زندگی خود به کار می گیرند. این ها افرادی هستند که با

الگوی رفتاری و اعتقادی مذهبشان زندگی می‌کنند. در مقابل، افراد دارای گرایش برون‌نگرد، مذهب را به منزله وسیله‌ای برای رسیدن به اهداف خود مورد استفاده قرار می‌دهند (آپورت و راس، ۱۹۶۷). به این مقیاس اشکالات گوناگونی وارد شده است از جمله، تحلیل محتوایی تعاریف آپورت و پرسش‌های پرسشنامه او نشان داده است که این تعاریف و پرسش‌ها از لحاظ مفهومی بسیار پیچیده‌تر از آنند که بتوان آن‌ها را به طور ساده در مقیاس درون‌نگردی - برون‌نگردی جای داد (هانت و کینگ، ۱۹۷۱).

۲- مقیاس مسیحی‌گرایی فرانسیس^۴: این پرسشنامه را فرانسیس، لوئیس، و براون در سال ۱۹۷۶ بر مبنای مقیاس لیکرت پنج درجه‌ای ساختند. این مقیاس نگرش افراد مسیحی را نسبت به مسیحیت می‌سنجد (فرانسیس و همکاران، ۱۹۹۵).

۳- مقیاس شفرد^۵: باست^۶ و همکاران در سال ۱۹۸۱ (به نقل از براون، ۱۹۸۷) این مقیاس را ساختند. این مقیاس بر مبنای شیوه نمره‌گذاری لیکرت و به منظور تمایزگذاری بین مسیحیان و غیرمسیحیان تهیه شده است. هر ماده از این مقیاس با توجه به متن کتاب مقدس تدوین شده است. این مقیاس تنها در دین مسیحیت کاربرد دارد.

بر هر یک از این مقیاس‌های پیش‌گفته اشکالاتی وارد است، به‌ویژه مهمترین نقطه ضعف همه آن‌ها و نیز دیگر پرسشنامه‌های مشابه، این است که به قلمرو مسیحیت محدود است و برای پیروان دیگر ادیان قابل تعمیم نیست. از این رو، ضرورت تلاش برای ساخت ابزاری مناسب جهت سنجش نگرش مذهبی مطابق با دین اسلام و فرهنگ ایرانی احساس می‌شود.

قدیمی‌ترین پرسشنامه‌های سنجش نگرش مذهبی که در ایران تهیه شده‌اند شامل موارد زیر هستند:

الف- پرسشنامه فرافکن نگرش مذهبی: که احمدی علون آبادی (۱۳۵۲) آن را ساخته است. این پرسشنامه که بر مبنای اصول فرافکن تهیه شده مشتمل بر ۲۰ پرسش کامل کردنی و ۵ پرسش به صورت حکایت است. پژوهشگر از این پرسشنامه جهت سنجش نگرش مذهبی دانش‌آموزان دبیرستانی استفاده کرده است. قابل توجه آن‌که پژوهشگر هیچ گزارشی را در مورد «روایی»^{۱۲} و «اعتبار»^{۱۳} این ابزار ارائه نکرده است.

ب- پرسشنامه نگرش سنجش مذهب: که گلرین (۱۳۵۳) آن را تهیه کرده است. این پرسشنامه برداشتی است از مقیاس آپورت که مشتمل بر ۲۵ پرسش می‌باشد. اعتبار این آزمون از طریق

همبستگی با آزمون آلپورت به دست آمده و برابر با $0/80$ می باشد (گلریز، ۱۳۵۳). از زمان ساخت این پرسشنامه تا زمان انجام پژوهش حاضر (۱۳۷۷) اکثر مطالعاتی که در زمینه نگرش مذهبی در ایران صورت گرفته از این ابزار استفاده کرده اند (طهماسبی پور و کمانگیری، ۱۳۷۵؛ اسلامی، ۱۳۷۶)*.

نظر به اینکه از ساخت پرسشنامه های مذکور مدت زمان زیادی سپری شده است و نیز از آن زمان تاکنون تغییرات قابل توجهی در ساختارها، ارزش ها، هنجارها و نگرش ها به سبب وقوع انقلاب اسلامی روی داده است؛ ضرورت بازنگری و ساخت مقیاسی کاملتر و منطبق با شرایط جدید کاملاً محسوس است. از سوی دیگر، با توجه به شرایط خاص محیط های دانشگاهی و نیز ویژگی های قشر دانشجویان، تهیه مقیاسی که مطابق با شرایط و ویژگی های این قشر باشد از اهمیت خاصی برخوردار است. با توجه به این واقعیت مؤلفان بر آن شدند تا مقیاسی جدید مطابق با شرایط فعلی جامعه و منطبق با ویژگی های دانشجویان تهیه کنند.

آغاز اجرای این پژوهش در سال ۱۳۷۶ با انگیزه هیئت رئیسه دانشگاه صنعتی شریف برای بررسی نگرش دانشجویان آن دانشگاه همزمان شد. از این رو، در نظر گرفته شد که مراحل مختلف تنظیم پرسشنامه و انجام آزمایش های مقدماتی عمدتاً روی دانشجویان آن دانشگاه اجرا شود. بر این اساس طبق برنامه ای که تنظیم شد این آزمایش های مقدماتی در خلال سال تحصیلی ۱۳۷۶-۱۳۷۷ در نمونه هایی از دانشجویان آن دانشگاه و گروه هایی از دانشجویان دانشگاه تهران به اجرا گذارده شد. به این ترتیب نسخه نهایی پرسشنامه در آغاز سال تحصیلی ۷۷-۷۸ آماده شد و در همان زمان روی دانشجویان ورودی سال تحصیلی یاد شده به اجرا درآمد.

روش

مطالعه حاضر که از نوع تحقیقات پیمایشی است، به بررسی نگرش مذهبی دانشجویان جدیدالورود دانشگاه صنعتی شریف پرداخته است. در ابتدا محققان با توجه به پژوهش های

* قابل ذکر است جان بزرگی (۱۳۷۸)، بهرامی (۱۳۷۹) و رحیمی نژاد (۱۳۷۹) نیز در زمینه نگرش مذهبی پژوهشهایی را در سالهای بعد از طرح تحقیقاتی حاضر انجام داده اند.

انجام گرفته در این زمینه و متون اسلامی و ملاحظه دیگر پرسشنامه‌های نگرش مذهبی، پرسش‌هایی راجع به نگرش مذهبی فراهم کردند. سپس از افراد واجد صلاحیت‌های علمی و دینی نظرخواهی شد و پرسشنامه‌ای مشتمل بر ۵۲ سؤال با گرایشهای معنایی مثبت و منفی تهیه گردید. از نظر روش ارزیابی از میان انواع روش‌های گوناگون مشتمل بر پرسش‌های باز، بسته، جملات تکمیل کردنی و غیره، در نهایت ارزیابی به روش درجه بندی موسوم به مقیاس لیکرت برای پرسشنامه مذکور مناسب تشخیص داده شد. بدین ترتیب پرسشنامه ۵۲ ماده‌ای به صورت پنج گزینه‌ای - «کاملاً موافقم»، «تاحدی موافقم»، «بینابین»، «تاحدی مخالفم»، «کاملاً مخالفم» - برای سنجش نگرش مذهبی تنظیم شد. این مجموعه پرسش هادر اولین مطالعه مقدماتی روی ۱۲۸ نفر از دانشجویان دانشگاه‌های تهران، صنعتی شریف و آزاد اسلامی اجرا شد.

پس از اجرا و بررسی پرسشنامه ۵۲ سؤالی، محققان با حذف ۱۴ ماده ضعیف و مبهم و افزودن ۶ ماده جدید، پرسشنامه را به ۴۴ ماده تقلیل دادند. سپس در دومین مطالعه مقدماتی پرسشنامه ۴۴ ماده‌ای روی ۱۱۷ دانشجو، متشکل از دانشجویان دوره کارشناسی رشته‌های علوم تربیتی دانشگاه تهران، و رشته‌های عمران، کامپیوتر و برق دانشگاه صنعتی شریف اجرا شد و میزان اعتبار و روایی آن مورد بررسی قرار گرفت. در ضمن در مطالعه مقدماتی برای تعیین روایی محتوا فرم جدیدی از پرسشنامه تهیه شد. بدین صورت که برای هر یک از مواد پرسشنامه سه گزینه «نگرش مذهبی»، «نگرش غیر مذهبی» و «سازش یافته با هر دو نگرش» تعیین گردید. سپس این پرسشنامه در اختیار ۱۰ نفر از کارشناسان مسائل دینی با دیدگاه‌های مختلف قرار گرفت. بدین ترتیب هر یک از این کارشناسان نظر خود را با انتخاب یکی از گزینه‌های مذکور در مورد تک تک پرسش‌ها تعیین کردند. منظور از طرح فوق این بود که مشخص شود کدامیک از پرسش‌ها بیانگر نگرش مذهبی و یا غیر مذهبی و کدامیک موافق با هر دو نگرش می‌باشد. پس از بررسی نتایج پرسشنامه‌های تکمیل شده توسط کارشناسان، چهار پرسش ضعیف دیگر از پرسشنامه که سازگار با هر دو نگرش مذهبی و غیر مذهبی بودند، حذف شدند. بدین ترتیب نسخه نهایی پرسشنامه به ۴۰ ماده تقلیل پیدا کرد.

به منظور بررسی روایی پرسشنامه، شناخت افراد پیرامون آزمودنی از وی، به طوری که آزمودنی این شناخت ذهنی افراد پیرامون خود را احساس می‌کند (سنجش گمانه‌ای)، مورد سنجش و بررسی قرار گرفت. بدین ترتیب شناخت افراد پیرامون آزمودنی در شش ماده مجزا

برای ارائه نظر تهیه و در بخش تکمیلی پرسشنامه گنجانده شد. افراد پیرامونی عبارتند از: ۱. افراد نزدیک خانواده، ۲. همکلاسی‌ها، ۳. سایر آشنایان، ۴. استادان گروه محل تحصیل پاسخگو ۵. افراد غیر آشنا که آزمودنی با آن‌ها تماس مختصری داشته است ۶. افراد کاملاً غیر آشنا که از دور به پاسخگو می‌نگرند. بنابراین فرم نهایی پرسشنامه متشکل از دو قسمت اصلی و تکمیلی است. قسمت اصلی پرسشنامه شامل ۴۰ ماده و قسمت تکمیلی دارای ۷ ماده کلی به صورت پرسش گمانه‌سنجی است.

در مورد محتوای مواد پرسشنامه باید خاطر نشان کرد که سؤال‌ها از لحاظ ارتباط با نگرش مذهبی، بعضی دارای نگرش معنایی «مثبت» و برخی دارای نگرش معنایی «منفی» هستند. همچنین محتوا و حیطه‌های نگرش مذهبی مورد بررسی عبارتند از: مقوله‌های عبادات (۴ ماده)، اخلاقیات و ارزش‌ها (۷ ماده)، اثر مذهب در زندگی و رفتار انسان (۵ ماده)، مباحث اجتماعی (۹ ماده)، جهان بینی و باورها (۸ ماده) و علم و دین (۴ ماده).

این پرسشنامه ابعاد اساسی اعتقادی دانشجویان را که شامل جهان بینی و ایدئولوژی است در برمی‌گیرد. برای مثال سؤال ۲۷ «انسان باید به وعده‌های خداوند در قرآن ایمان داشته باشد» حاکی از سنجش و بررسی جهان بینی فرد و یا سؤال شماره ۹ «در راه اعتقادات دینی و مذهبی باید همه چیز حتی جان خود را فدا کرد» نیز بیانگر بررسی ایدئولوژی افراد است.

جامعه و نمونه آماری مطالعه نهایی

جامعه آماری پژوهش حاضر شامل دانشجویان ورودی سال ۱۳۷۷ دانشکده‌های مختلف دانشگاه صنعتی شریف می‌باشد. به منظور انتخاب نمونه نهایی، در جلسه معارفه دانشجویان ۳۸۱ نفر از دانشجویان ورودی سال ۱۳۷۷ از دانشکده‌ها و رشته‌های مختلف مورد آزمایش قرار گرفتند. در ضمن ۱۲ مورد از پرسشنامه‌ها به علت نقص در پاسخگویی از نمونه آماری حذف شدند و بدین ترتیب پرسشنامه‌های مورد بررسی به ۳۶۹ عدد کاهش یافت. از این تعداد ۲۴۹ آزمودنی مذکر و ۱۱۷ نفر مؤنث بودند. میانگین سنی و انحراف معیار آزمودنی‌های شرکت‌کننده در این مطالعه به ترتیب برابر با ۱۸/۳۵ و ۰/۸۲ سال می‌باشد. با توجه به حد کمینه و بیشینه سن آزمودنی‌ها (۲۵ = بیشینه و ۱۷ = حد کمینه) دامنه سنی آن‌ها برابر با ۸ می‌باشد. از تعداد کل آزمودنی‌ها ۳۶۳ نفر مجرد، ۳ نفر متأهل و ۳ نفر وضعیت تاهل خود را مشخص نکرده‌اند. از نظر

وضعیت سهمیه ورودی آزمودنی‌ها ۳۰۸ نفر (۸۳/۵٪) سهمیه مناطق و ۳۶ نفر (۹/۸٪) سهمیه شاهد می‌باشند. ۲۵ نفر (۶/۸٪) نیز وضعیت سهمیه ورودی خود را مشخص نکردند. از نظر توزیع رشته‌های تحصیلی اکثر آزمودنی‌ها در رشته‌های کامپیوتر (۱۹/۲٪) و متالورژی (۱۹٪) و کمترین تعداد مربوط به رشته‌های ریاضی کاربردی (۲/۲٪) هستند (جدول ۱).

جدول ۱- توزیع رشته‌های تحصیلی دانشجویان شرکت کننده در مطالعه نهایی

رشته‌های تحصیلی	عده دانشجویان ورودی	عده آزمایش شده	درصد آزمایش شده
کامپیوتر	۷۲	۷۱	۱۹/۲
متالورژی	۵۷	۷۰	۱۹
صنایع	۶۹	۵۳	۱۴/۴
عمران	۷۱	۵۲	۱۴/۱
شیمی	۵۱	۴۵	۱۲/۲
برق	۱۴۰	۳۰	۸/۱
فیزیک	۳۷	۱۸	۴/۹
مکانیک	۱۴۹	۱۸	۴/۹
ریاضی کاربردی	۳۰	۸	۲/۲
بدون پاسخ	-	۴	۱/۱
مجموع	۶۷۶	۳۶۹	۱۰۰

قابل ذکر است که شمار قابل ملاحظه‌ای از دانشجویان رشته‌های برق، فیزیک و ریاضی کاربردی در جلسه معارفه دانشجویان شرکت نکرده بودند و به همین جهت عده دانشجویانی که از این رشته‌ها در تحقیق مشارکت داشته‌اند نسبت به تعداد دانشجویان ورودی آن‌ها کمتر است.

نتایج

اعتبار

اعتبار نشان می‌دهد که اجرای پرسشنامه به عنوان یک ابزار اندازه‌گیری تاچه حد در شرایط مشابه، به نتایج یکسانی منتهی می‌شود (سرمد و همکاران، ۱۳۷۶). نتایج به عمل آمده از مطالعه در زمینه اعتبار پرسشنامه به قرار زیر می‌باشد. در اولین مطالعه مقدماتی با تقسیم تصادفی پرسشنامه ۵۲ سؤالی به دو زیر مجموعه ۲۶ سؤالی و محاسبه نمره هر آزمودنی در هر دو نیمه ضریب همبستگی میان دو نیمه محاسبه شد. این ضریب برای کل پرسشنامه با تصحیح اسپیرمن -

براون برابر با ۰/۸۲، به روش تصحیح گاتمن ۰/۸۰، و به روش «آلفای کرونباخ»^{۱۰} برابر با ۰/۹۶ محاسبه گردید. در دومین مطالعه مقدماتی برای تعیین شاخص اعتبار از دو روش ضریب آلفای کرونباخ و «آزمون مجدد»^{۱۱} استفاده شد. ضریب آلفای کرونباخ برابر با ۰/۹۴ محاسبه شد. در ضمن در اجرای روش آزمون مجدد برای بررسی این که این پرسشنامه تاچه اندازه از ثبات در طول زمان برخوردار است، ۳۰ نفر از دانشجویان که به صورت تصادفی انتخاب شده بودند دو بار به پرسشنامه مذکور با فاصله زمانی دو هفته پاسخ دادند. نتایج آزمون t وابسته (جدول ۲) نشان می دهد که تفاوت میانگین آزمونهای نوبت اول و دوم به لحاظ آماری معنادار نیست و این حاکی از اعتبار آزمون است.

جدول ۲- نتایج آزمون t وابسته جهت بررسی اعتبار پرسشنامه با استفاده از روش آزمون مجدد

شاخصها	تعداد	میانگین	انحراف معیار	خطای معیار	درجه آزادی	ارزش t	سطح معناداری t
نوبت اول	۳۰	۴/۲۵	۰/۴۱	۰/۷۵	۲۹	۰/۷۲	۰/۴۸
نوبت دوم	۳۰	۴/۲۷	۰/۴۹	۰/۸۹			

همانطور که در جدول ۲ ملاحظه می شود نتایج آزمون نوبت اول و دوم از لحاظ میانگین بسیار به هم نزدیک اند. به طوری که اجرای آزمون t تفاوت معناداری را بین میانگین دو نوبت آزمون نشان نمی دهد ($p = ۰/۴۸$). همچنین ضریب همبستگی به دست آمده بین دو نوبت آزمون برابر با ۰/۹۱ است که در سطح $p < ۰/۰۰۱$ معنادار است. این امر نشان می دهد که پاسخ های آزمودنی ها در هر دو نوبت عملاً یکسان بوده است که این یافته دال بر اعتبار این آزمون در طول زمان می باشد.

در مطالعه نهایی برای محاسبه ضریب اعتبار از روش دونیمه کردن و از فرمول اسپیرمن-براون^۸ و گاتمن^۹ جهت محاسبه ضریب اعتبار کل آزمون استفاده شد. محاسبه انجام شده نشان داد که میزان اعتبار بالا می باشد (به روش اسپیرمن - براون ۰/۹۳ و به روش گاتمن برابر با ۰/۹۲). همچنین با استفاده از فرمول کرونباخ، به منظور بررسی همسانی درونی ابزار اندازه گیری، ضریب بدست آمده $\alpha = ۰/۹۵$ نشان دهنده اعتبار بالای این ابزار است.

روایی^{۱۲}

منظور از شاخص روایی این است که پرسشنامه تهیه شده تا چه میزان خصیصه موردنظر (نگرش مذهبی) را می‌سنجد. در اولین مطالعه مقدماتی برای تعیین میزان روایی از روایی محتوا استفاده شد که قبلاً توضیح داده شد. در مطالعه نهایی برای تعیین میزان روایی پرسشنامه از روایی سازه بهره گرفته شد. روایی سازه در این مورد بیانگر این است که آزمون بتواند تفاوت بین گروه‌هایی را نشان دهد که بین آن‌ها از نظر متغیر مورد بررسی تفاوت وجود دارد و آن‌ها را از هم متمایز می‌سازد.

در مطالعه نهایی برای محاسبه روایی سازه از دو مقایسه استفاده شد.

۱- نخست بین نمرات دانشجویان سهمیه شاهد و مناطق مقایسه‌ای صورت گرفت. با استفاده از آزمون *t* مستقل میانگین‌های دو گروه سهمیه شاهد و مناطق در میزان نگرش مذهبی مقایسه شدند که نتایج آن در جدول ۳ ارائه شده است.

جدول ۳- نتایج آزمون *t* برای مقایسه میانگین‌های دو گروه سهمیه شاهد و مناطق

گروه‌ها	شاخصها	میانگین	انحراف استاندارد	درجه آزادی	ارزش <i>t</i>	سطح معناداری <i>t</i>
مناطق		۴/۰۱	۰/۶۳	۲۹۶	۴/۵۹	۰/۰۰۱
شاهد		۴/۵۴	۰/۳۴			

همان طور که در جدول ۳ مشاهده می‌شود تفاوت دو گروه سهمیه شاهد و مناطق در سطح معنادار است. به عبارت دیگر نتایج بیانگر این است که دانشجویان سهمیه شاهد از نگرش مذهبی قوی‌تری برخوردارند که این نتایج از قبل قابل پیش‌بینی بوده است. این امر، یعنی قدرت تمایزگذاری این پرسشنامه بین این گروه‌ها، دلالت بر شاخص روایی سازه پرسشنامه دارد.

۲- در دومین بررسی، نمرات دانشجویان دانشگاه صنعتی شریف (مطالعه نهایی) با عده‌ای از طلاب حوزه علمی قم مقایسه شد. برای انجام این مقایسه نمونه‌ای مشتمل بر ۲۳۵ نفر از طلاب حوزه علمی قم به‌طور تصادفی انتخاب شد که میانگین سنی آن‌ها برابر با ۲۰/۴۲ و انحراف معیار ۲/۲ سال و حدکمینه و بیشینه سن این آزمودنی‌ها به ترتیب برابر با ۱۷ و ۲۵ سال و دامنه سنی

آن‌ها برابر با ۸ بود. ۶۹/۴ درصد آزمودنی‌ها مذکر و ۳۰/۲۲ درصد نمونه مونث بودند. این گروه از آزمودنی‌ها نیز مثل گروه دانشجویان همگی دارای دیپلم متوسطه بودند و پس از اتمام تحصیلات دبیرستانی به حوزه علمیه وارد شده بودند. از نظر وضعیت تاهل نیز اکثراً مجرد بودند (۸۸/۱٪). به طور کلی، اطلاعات توصیفی حاکی از همترازی طلاب با دانشجویان در نمونه نهایی می‌باشد. این موضوع موجب شد تا بتوان نتیجه مقایسه بین آن‌ها را به عنوان شاهدی از روایی سازه پرسشنامه تعبیر کرد. برای انجام مقایسه مذکور از آزمون t مستقل استفاده شد که نتایج آن در جدول ۴ ارائه شده است.

جدول ۴- نتایج آزمون t برای مقایسه میانگین‌های دو گروه طلاب حوزه علمیه قم

و دانشجویان دانشگاه صنعتی شریف در نمره کل نگرش مذهبی

گروه‌ها	شاخصها	میانگین	انحراف استاندارد	درجه آزادی	ارزش t	سطح معناداری t
دانشجویان		۴/۰۷	۰/۶۲	۵۱۱	۱۴/۹۴	۰/۰۰۱
طلاب		۴/۷۷	۰/۲۵			

در جدول ۴ مشاهده می‌شود که میانگین نمره نگرش مذهبی گروه طلاب ($\bar{X}=4/77$) از میانگین نمره نگرش مذهبی دانشجویان ($\bar{X}=4/07$)، بالاتر است. همچنین نتایج آزمون t نشان می‌دهد که تفاوت دو گروه در سطح $p < 0/001$ معنادار است.

برای بررسی بیشتر روایی آزمونی یک نمونه تصادفی از دانشجویان دانشکده هنرهای زیبا در دانشگاه تهران انتخاب شد. تعداد آزمودنی‌های این نمونه ۸۳ نفر با میانگین سنی ۱۸/۶۷ و انحراف معیار ۱/۱۹ سال و دامنه سنی برابر ۸ (حد کمینه ۱۷ و حد بیشینه ۲۵) بودند. ۵۶/۶ درصد این گروه را پسران و ۴۱ درصد را دختران تشکیل می‌دادند. از نظر وضعیت تاهل نیز تنها یک نفر از این گروه متأهل بود. رشته تحصیلی ۱۳ نفر آن‌ها نمایش، ۱۱ نفر تئاتر و ۵۹ نفر معماری بود. از لحاظ سهمیه ورودی ۶۹/۹ درصد سهمیه مناطق و ۲۸/۹ درصد سهمیه شاهد بودند. به منظور مقایسه این سه گروه (طلاب حوزه علمیه قم، دانشجویان دانشگاه صنعتی شریف، و دانشجویان هنرهای زیبا) از تحلیل واریانس استفاده شد که نتایج آن در جدول ۵ ارائه شده است.

جدول ۵- نتایج تحلیل واریانس یک طرفه سه گروه از دانشجویان صنعتی شریف، هنرهای زیبا- دانشگاه تهران، و طلاب حوزه‌ی علمیه قم در نگرش مذهبی

منبع تغییر	شاخصها	درجه آزادی	مجموع مجذورات	پراش	F مشاهده شده	سطح معناداری
بین گروه‌ها		۲	۶۳/۲۲	۳۱/۶۱	۱۱۴/۴۶	۰/۰۰۱
درون گروه‌ها		۵۸۹	۱۶۲/۶۷	۰/۲۸		

همان طور که جدول ۵ نشان می‌دهد F مشاهده شده ($F=114/46$) در سطح $p<0/001$ معنادار است که این امر نشان دهنده تفاوت معنادار بین گروه‌ها می‌باشد. در گام بعدی جهت پی‌گیری تفاوت‌های بین گروه‌ها از آزمون توکی استفاده شد. همان‌طور که در جدول ۶ ملاحظه می‌شود، نمونه طلاب حوزه علمیه قم در مقایسه با دو گروه دیگر (دانشجویان صنعتی شریف و دانشجویان هنرهای زیبا دانشگاه تهران) از نگرش مذهبی قویتری برخوردار می‌باشند ($p<0/05$).

این تفاوت مشهود گروه طلاب حوزه علمیه قم نسبت به دو گروه دیگر بیانگر روایی سازه آزمون ساخته شده است.

جدول ۶- نتایج آزمون توکی برای مقایسه میانگین نمره دانشجویان صنعتی شریف، هنرهای زیبا- دانشگاه تهران و طلبه‌های حوزه‌ی علمیه قم

گروه	شاخصها	میانگین	شاخص مقایسه
صنعتی شریف		۴/۰۷	a
هنرهای زیبا دانشگاه تهران		۴/۰	a
طلبه‌های حوزه علمیه قم		۴/۷۷	b

* تفاوت میانگین‌ها با حروف غیرهمسان از نظر آماری معنادار است.

همچنین برای محاسبه میزان روایی پرسشنامه تهیه شده اقدامات دیگری نیز انجام گرفت که به طور خلاصه چنین است. به منظور تولید متغیر آزمایشی برای سنجش صحت و دقت پاسخ‌های هر آزمودنی به پرسشنامه، در پایان آزمون و در صفحه‌ای مجزا از پرسشنامه‌ی اصلی پرسش زیر از آزمودنی‌ها به عمل آمد: به طور کلی و با توجه به همه ابعاد مختلف مسائل مورد بررسی، نگرش

اعتقادی خود را چگونه ارزیابی می‌کنید؟

دارای نگرش ... هستم.

□ کاملاً مذهبی □ تاحدی مذهبی □ بینابین □ تاحدی غیر مذهبی □ کاملاً غیر مذهبی □ نظری ندارم.

پاسخ بدین پرسش نوعی خودسنجی کلی در زمینه نگرش مذهبی به شمار می‌آید.

همچنین با همین مقیاس می‌توان روایی پرسشنامه را نسبت به شناختی که دیگران از فرد آزمودنی دارند، به طوری که آزمودنی خود این شناخت ذهنی افراد دیگر را احساس می‌کند یعنی سنجش گمانه‌ای، مورد سنجش و بررسی قرار داد. به این ترتیب شاخص ارتباط و روایی بین نمره کلی پرسشنامه و چنین متغیر ذهنی به دست می‌آید. لذا پرسش بالا در شش ماده مجزا برای ارائه نظر افراد دیگر شامل افراد خانواده، همکلاسی‌ها، سایر آشنایان، استادان گروه محل تحصیل پاسخگو، افراد غیر آشنا که پاسخگو با آن‌ها تماس مختصری دارد، و بالاخره افراد کاملاً غیر آشنا که از دور به پاسخگو می‌نگرند، ارائه شد.

در مطالعه نهایی ضرایب همبستگی نمره کل پرسشنامه و سنجش‌های گمانه‌ای شش‌گانه محاسبه شدند. میزان همبستگی نمره کل پرسشنامه با هریک از ماده پرسش‌ها در دامنه‌ای بین ۰/۵۷ در ماده خود و ۰/۳۲ در ماده‌های افراد غیر آشنا و سایر مردم مشاهده شده است که نشان‌دهنده روایی پرسشنامه می‌باشد.

پس از به دست آمدن یافته‌های اصلی این پژوهش، محققان در پی پاسخ به پرسش‌های فرعی زیر نیز برآمدند که به اختصار توضیح داده می‌شود.

۱- آیا از نظر میزان نگرش مذهبی بین دانشجویان دختر و پسر دانشگاه صنعتی شریف تفاوت وجود دارد؟ به منظور پاسخ به این پرسش از آزمون t مستقل جهت مقایسه میانگین‌های دو گروه استفاده شد.

جدول ۷- نتایج آزمون t برای مقایسه میانگین‌های دانشجویان دختر و پسر در نمره کل نگرش مذهبی

منبع تغییر	شاخصها	درجه آزادی	مجموع مجذورات	پراش	F مشاهده شده	سطح معناداری
پسران	۴/۱۴	۰/۵۷	۳۱۷		۲/۹	۰/۰۰۴
دختران	۳/۹۳	۰/۷۰				

(n=۳۱۹)

همان طور که در جدول ۷ ملاحظه می شود میانگین نمرات نگرش مذهبی پسران ($\bar{X}=4/14$) از میانگین نمرات نگرش مذهبی دختران ($\bar{X}=3/93$) بالاتر است. اجرای آزمون t نشان می دهد که تفاوت بین دو گروه دختران و پسران در سطح $p<0/01$ معنادار است. در توجیه این یافته می توان استدلال کرد که شاید این امر به دلیل این باشد که خانواده های مذهبی تمایل ضعیف تری در فرستادن دخترانشان به دانشگاه، خصوصاً رشته های فنی، دارند.

۲- آیا تفاوتی بین نگرش مذهبی دانشجویان رشته های مختلف علوم و فنی وجود دارد؟
به منظور پاسخ به این پرسش از آزمون تحلیل واریانس استفاده شد که نتایج آن در جدول ۸ ارائه شده است.

جدول ۸- نتایج آزمون تحلیل واریانس برای بررسی اثرات رشته های تحصیلی بر میزان نگرش مذهبی

منبع تغییر	شاخصها	درجه آزادی	مجموع مجذورات	پراش	F مشاهده شده	سطح معناداری F
بین گروه ها	۸	۳/۷۷	۰/۴۷	۱/۲۳	۰/۰۵	
درون گروه ها	۳۰۹	۱۱۷/۵	۰/۳۸			
مجموع	۳۱۷	۱۲۱/۲۸				

همان طور که در جدول ۸ ملاحظه می شود تحلیل واریانس و F مشاهده شده نشان می دهد ($F=1/23$) که تفاوت معناداری در سطح $p<0/05$ بین نگرش مذهبی دانشجویان رشته های تحصیلی مختلف وجود ندارد.

۳- آیا تفاوتی بین نگرش مذهبی پسران و دختران طلبه وجود دارد؟

نتایج به دست آمده از آزمون t در جدول ۹ نشان می دهد که بر خلاف گروه دانشجویان دانشگاه صنعتی شریف، میانگین نمره نگرش مذهبی دختران طلبه ($\bar{X}=4/84$) در مقایسه با پسران طلبه ($\bar{X}=4/74$) بالاتر است. آزمون t ($t=2/15$, $df=188$) نشان می دهد که تفاوت در سطح $p<0/05$ معنادار است. در توجیه این یافته به نظر می آید خانواده هایی که دختران خود را جهت تحصیل به حوزه علمیه می فرستند بسیار مذهبی باشند، در صورتی که این امر در مورد پسران با این درجه از شدت صادق نباشد.

جدول ۹- نتایج آزمون t برای مقایسه میانگین‌های دختران و پسران طلبه در نمره کل نگرش مذهبی

گروه‌ها	شاخصها	میانگین	انحراف استاندارد	درجه آزادی	ارزش t	سطح معناداری t
پسران		۴/۷۴	۰/۲۶۷	۱۸۸	۲/۱۵	۰/۰۵
دختران		۴/۸۴	۰/۱۹۷			

بحث و نتیجه‌گیری

پرسشنامه حاضر در سطح دانشجویی تهیه شده است و به بررسی ارزش‌ها و باورهای مذهبی اختصاص دارد. با نگاهی به اعتبار ابزار در دو مطالعه مقدماتی و مطالعه نهایی که با سه روش «اسپیرمن - براون»، «گاتمن» و «آلفای کرونباخ» انجام شده و به ترتیب مقادیری معادل ۰/۹۳، ۰/۹۲ و ۰/۹۵ به دست آمده، نشان می‌دهد ابزار حاضر از اعتبار نسبتاً بالایی برخوردار است. همچنین نتایج روایی سازه و مقایسه‌هایی که بین گروه‌های شاهد، مناطق و طلاب حوزه علمیه انجام شد نشان می‌دهد که این ابزار به‌طور قابل قبولی توانسته بین این گروه‌ها تمایز قائل شود که این امر بیانگر روایی سازه آزمون است. بدین معنا که میانگین نمرات نگرش مذهبی طلاب (۴/۷۷) بالاتر از میانگین نگرش مذهبی دانشجویان (۴/۰۷) و همچنین میانگین نمرات نگرش مذهبی دانشجویان شاهد (۴/۵۴) بالاتر از میانگین نمرات نگرش مذهبی دانشجویان سایر مناطق است. در یافته‌های فرعی این پژوهش نتایج جالب توجهی به دست آمده که قابل تأمل است. نخست این که نگرش مذهبی دانشجویان پسر از دختر قوی‌تر می‌باشد. در توجیه این یافته می‌توان استدلال کرد که شاید خانواده‌های خیلی مذهبی تمایل ضعیف‌تری در فرستادن دخترانشان به دانشگاه خصوصاً رشته‌های فنی دارند. از طرف دیگر، نتایج نشان داد که نمره نگرش مذهبی دختران طلبه از پسران طلبه بالاتر است که شاید نشان دهنده این امر باشد که در خانواده‌های مذهبی، پسران نسبت به دختران از آزادی‌های بیشتری برخوردارند و بالطبع از خانواده‌ها و باورهای آن نیز راحت‌تر کناره‌گیری می‌کنند. اما دختران به باورها و اعتقادات خانواده پایبندی بیشتری از خود نشان می‌دهند.

به‌طور کلی پرسشنامه حاضر ابعاد اساسی و بنیادین نگرش مذهبی را می‌سنجد و ابزار مناسبی جهت استفاده برای سنجش نگرش مذهبی دانشجویان می‌باشد. ضمناً کاربردهایی که برای این پرسشنامه می‌توان در نظر گرفت عبارتند از:

۱- ابزار ساخته شده حاضر جهت استفاده در مطالعات ارزشیابی مناسب می باشد. بدین معنا که نخست می توان از آن برای مشخص کردن وضعیت موجود دانشجویان از نظر نگرش و باورهای مذهبی استفاده کرد. سپس برنامه های آموزش دینی که در نظر برنامه ریزان و مسئولان است به مورد اجرا گذاشته شود و در آخر نیز برای سنجش میزان تغییرات حاصل از برنامه های آموزشی، مجدداً پرسشنامه مذکور مورد استفاده قرار گیرد.

۲- این پرسشنامه می تواند به منظور بررسی ارتباط بین نگرش مذهبی و دیگر متغیرهای مربوط به دانشگاه و دانشجویان به کار آید. به عنوان مثال، با استفاده از این پرسشنامه می توان ارتباط بین نگرش مذهبی، اخلاق، و بهداشت روانی دانشجویان را مورد بررسی قرار داد.

۳- با توجه به این که پرسشنامه مذکور ابزاری روا و معتبر است می توان از آن برای بررسی وضعیت گروه های مختلف دانشجویان از نظر نگرش های مذهبی استفاده کرد. به عنوان مثال می توان به بررسی تفاوت دانشجویان سال اول و سال آخر، تفاوت بین دانشجویان دختر و پسر، و یا دانشجویان دانشکده ها و رشته های مختلف دانشگاه اهتمام ورزید.

در ضمن از آنجایی که تاکنون مطالعات اندکی در زمینه نگرش مذهبی و به طور کلی روان شناسی مذهب در ایران صورت گرفته است و از سوی دیگر مسائل اعتقادی جنبه ارزشی دارند، لذا افراد در مواجهه با پژوهش هایی نظیر پژوهش حاضر تا حدودی از خود مقاومت نشان می دهند. این نوع برخورد می تواند تا حدی در صحت نتایج تاثیر بگذارد. همچنین از آنجایی که گروه نمونه مورد بررسی از دانشجویان دانشگاه صنعتی شریف بوده است، نتایج این پژوهش قابل تعمیم به سایر دانشگاه ها نمی باشد و پیشنهاد می شود که در تحقیقات آتی این مقیاس در سطح کشور تهیه و تنظیم شود.

○ ○ ○

یادداشت ها:

1- Misiak	2- Aleston
3- Intrinsic-Extrinsic Orientation Scale	4- Francis Scale of Attitude Toward Christianity
5- Shepherd scale	6- Basset
7- Reliability	8- Spearman-Brown
9- Guttman	10- Cronbach's Alpha
11- Test-retest	12- Validity

منابع:

- استورا، جین. ب. (۱۳۷۷). *تنیدگی یا استرس*. ترجمه: پریخ دادستان. انتشارات رشد. تهران
- آلستون، پیتر، بیکر، ملتون و لگنهاوزن. (۱۳۷۶). محمد. دین و چشم اندازهای نو. ترجمه غلامحسین توکلی. قم: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم.
- احمدی علون آبادی، سیداحمد. (۱۳۵۲). مقایسه‌ای در طرزفکر مذهبی کلاس سوم دبیرستانهای اسلامی و غیراسلامی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم تربیتی دانشگاه تهران.
- بهرامی، هادی (۱۳۷۹). پایان نامه دکتری، دانشگاه تربیت مدرس، تهران.
- جان بزرگی، مسعود (۱۳۷۸). بررسی اثربخش روان درمانگری کوتاه مدت، آموزش خودمهارگری باو بدون جهت‌گیری مذهبی (اسلامی) بر مهار اضطراب و تنیدگی. پایان نامه دکتری. دانشگاه تربیت مدرس، تهران.
- رحیمی نژاد، عباس (۱۳۷۹). بررسی تحولی هویت و رابطه آن با حرمت خود و حالت اضطراب در دانشجویان دوره کارشناسی. پایان نامه دکتری، دانشگاه تربیت مدرس، تهران.
- سرمد، زهره، بازرگان، عباس. و حجازی، الهه. (۱۳۷۶). روشهای تحقیق در علوم رفتاری. تهران: موسسه انتشارات آگاه.
- طهماسبی پور، نجف. و کمانگیری، مرتضی. (۱۳۷۵). بررسی ارتباط نگرش مذهبی با میزان اضطراب، افسردگی و سلامت روانی گروهی از بیماران بیمارستان‌های شهدای هفتم تیر، مجتمع رسول اکرم (ص).
- گلریز، گلشن (۱۳۵۳). پژوهشی برای تهیه نگرش مذهبی و بررسی رابطه بین نگرش مذهبی با سایر بازخوردها و خصوصیات شخصیتی. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران.

- Allport, G. W. & Ross, J. M. (1967). Orientation and prejudice personal religious. *Journal of Personality and Social Psychology*, 5, 432 - 443.
- Baker, M. & Goursuch, R. (1982). Trait anxiety and intrinsic-extrinsic religiousness. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 21, 119-122.
- Bankston, C. L. & Zhou, M. (1995). Religious participation ethnic identification and adaptation of Vietnamese adolescent in an immigrant community. *Sociological Quarterly*, 36 (3), 523-534.
- Bergin, A. E. , Masters, K. S. & Richards, P. S. (1988). Religiousness and mental health reconsidered: A study of an intrinsically religious sample. *Journal of Counseling Psychology*, 34 (2): 197- 204.
- Brown, D. R. , Ndubuis, S. C. & Gray, L. E. (1990). Religiosity and psychological distress among blacks. *Journal of Religious and Health*, 29 (1), 55-68.
- Brown, L. B. (1987). *The psychology of religious belief*. London:, Academic Press Inc.
- Francis, L. J. , Lewis, J. M. & Brown, L. B. (1995). Personality and religion mong undergraduate students in the United Kingdam, United States, Australia and Canada. *Journal of Psychology*

- and Christianity*, 14(3): 250-262.
- Hunt, R. A.; & King, M. (1971). The intrinsic - extrinsic concept: A review and evaluation. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 10, 339-356.
- Leuba, J. H. (1934). Religious beliefs of American scientists. *Hapers Magazine*, 169, 291-300.
- Low, C. A. & Handal, P. J. (1995). The relationship between religion and adjustment to college. *Journal of College Student Development*, 39(5): 406-412.
- Mahmoudi, K. M. (1992). Refugee cross-cultural adjustment: Tibetans in India. *International Journal of Intercultural Relations*, 16(1), 17-32.
- Poloma, M. M. & Pendelton, B. F. (1991). The effects of pray and prayer experiences on measures of general well-being. *Journal of Psychology and Theology*, 19 (1): 71-83.
- Williams, D. R. , Larson, D. B. & Buckler, R. E. (1991). Religious life of alcoholics. *Southern Medical Journal*, 73, 723-727.
- Wulff, D. M. (1991). *Psychology of Religion: Classic and contemporary views*. New York: John Wiley.

